

SLIČNOSTI I RAZLIKE PETRISOVA IZDANJA
KOTRULJEVIĆEVA TRAKTATA (MLECI, 1573, P)
I NAJSTARIJEG DOSAD POZNATOG PRIJEPISA
(NAPULJ, 1475, R) IZGUBLJENOG AUTOGRAFA (1458)*

ŽARKO MULJAČIĆ

(*Universität Berlin*)

UDK 1(091)

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 1. XI. 1995.

Poslije lanjskog simpozija dogodile su se tri novine u svezi s našim spoznajama o B. Kotruljeviću, od kojih se dvije tiču i njegova postumnog izdavača Frane Petrisa, koji je, kako znamo, 1573. god. priredio za tisak i u vlastitom poduzeću »All'Elefanta« (»Kod Slonice«) tiskao njegov čuveni traktat o trgovini, napisan 1458. god. Ne smijemo cijelu stvar predimenzionirati, ali niti biti suviše skromni. Petrisovo je poduzeće objavilo, koliko je dosad poznato, samo četiri naslova (od tih jedan nije sačuvan ni u jednom primjerku) što predstavlja zanemarljivu količinu nasuprot brojci od sedam tisuća naslova koji su objavljeni u gradu Veneciji u toku 16. st. brigom skoro pet stotina nakladnika (usp. Pastorello, 1924). Istina je, međutim, i to, da je Kotruljević pisao o dvojnomo knjigovodstvu dobrih 36 godina prije nego što je Luca Pacioli (rođen između 1445. i 1450, umro 1517) objavio u Veneciji 1494. god. svoje najpoznatije djelo *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalità* u kome jedno poglavlje (*Tractatus particularis de computis et scripturis*, sadrži 25 listova, tj. f. 198^v – 210^v; pisano je, kao i cijela monografija, talijanskim jezikom), tretira, doduše mnogo bolje i potpunije, istu problematiku. Igram je slučaja, naime, L. Pacioli svoje djelo objavio 79 godina prije nego što je Kotruljevićevo djelo zaslugom F. Petrisa postumno izašlo, pa ga stoga oni koji nisu čuli za Kotruljevića smatraju prvim autorom koji je o toj temi objavio teoretski tiskani tekst. Stručnjaci, međutim, znaju istinu, kako se moglo čuti za vrijeme simpozija u povodu petstote obljetnice tog djela u Paciolijevu

* Prilog sa IV. međunarodnog filozofskog simpozija Hrvatskog filozofskog društva »Dani Frane Petriša« održanoga 16–20. VII. 1995. u Cresu.

rodnom mjestu Sansepolcro (Arezzo) u travnju 1994. god. To će biti bjelodano kad izađu akti tog *Convegno internazionale »Luca Pacioli e la matematica del Rinascimento«* koje priprema prof. Enrico Giusti (Firenze). No već sada raspoložemo prigodnom publikacijom koja je podijeljena sudionicima simpozija (Giusti-Maccagni, izd., 1994), u kojoj dominira rasprava gđe E. Ulivi (Ulivi, 1994) koja, u svojoj analizi *Tractatusa*, str. 52 ss., daje »apsolutni primat« hrvatskom autoru. To što njega, kao ni mnoge druge Talijane i ne-Talijane, čija je djela koristio, Pacioli uopće ne spominje, nije se smatralo lošim u 15. st., kako nas uvjerava gđa Menghini (Menghini, 1995), koja je za jednu rimsku reprezentativnu reviju u napisala izvješće sa skupa u Sansepolcro.

Spomenut ću sada tri novine.

1. Akademik prof. dr. V. Stipetić i prof. dr. M. Habek tiskali su u zagrebačkoj ekonomističkoj reviji *Računovodstvo, revizija i financije* tri studije (Stipetić, 1994a, 1994b, Habek, 1994) u povodu Tuccijeve knjige, o kojoj smo lani ukratko izvijestili. Podsjetimo se: Ugo Tucci, umirovljeni profesor povijesti ekonomske misli, objavio je u Firenci 1990. god. dosad najbolju studiju o Kotruljevićevu traktatu i tekstove dvaju firentinskih prijepisa tog teksta, koje je nazvao »S« (po prepisivaču G. Stroziju koji je završio svoj rad 17. ožujka 1484.) god. i »M« (po knjižnici Marucelliani u kojoj se taj anonimni, nepotpuni i nedatirani prijepis iz 15. st. čuva), usp. Tucci (1990). Iz njih je vidno da je Petris kao priređivač mnogo što mijenjao. Tuccija su najviše zanimali odlomci koje je, po njegovu mišljenju, Petris dodao, uklonio ili prestilizirao. U nekoliko je slučajeva otkrio da je Petris očigledno pogrešno pročitao nepoznati predložak kojim je raspolagao, odnosno da je nekritički prihvatio greške koje je taj vjerojatno sadržavao. Stipetić i Habek osobito su se osvrnuli na novopronađenu verziju čuvenog 13. poglavlja Prve knjige koje se bavi dvojnim knjigovodstvom. Habek ga je, skupa sa svim Tuccijevim primjedbama ispod crte, pretiskao usporedo s prijevodom koji je na njegovu zamolbu izradila prof. Karmen Milačić (usp. Habek, 1994, XI–XIV). Znamo već da je to poglavlje u »S« znatno duže nego u *editio princeps* (tj. u »P«), makar je Petris samovoljno dodao na njegovu kraju desetak redaka kojih u »S« i u »M« nema (i kojih nema, kako sam naknadno ustanovio, ni u »R«, tj. u najstarijem prijepisu iz 1475. god.). Tucci je, dakle, u toj pojedinosti imao pravo. Međutim, on nema pravo kad načelno drži da su »S« i »M« u *svemu* vjerniji izgubljenom autografu »K« (iz 1458. god.). Moderna je filologija postavila načelo *Recentior, non deterior*, čime dopušta da, doduše ne uvijek, nego *ponekad*, mladi prijepisi mogu biti bliži izvorniku, ukoliko se zasnivaju na boljim izgubljenim starijim prijepisima ili, možda, čak i na izgubljenom autografu (usp. Muljačić, 1995a, 1995b). Stipetić je s pravom istaknuo i to da sam ja u komentaru svog prijevoda na više mjesta izrazio sumnju u Petrisovo čitanje i sugerirao potrebne korekture iako, u doba kad sam radio na svom prijevodu, to jest 1953–1956, nisam raspolagao firentinskim prijepisima, za koje nitko nije znao prije Tuccijeva otkrića.

2. Istaknuti klasični filolog prof. dr. Darko Novaković pronašao je nedavno u jednom fondu knjižnice Sveučilišta Yale (u New Havenu, Connecticut) krnji rukopis jednog Kotruljevićeva djela, od koga smo dosad poznavali samo naslov, tj. *De navigatione* («O plovidbi»). Sadrži 66 listova (dakle, 132 strane) i, koliko se po svemu čini, nedostaje mu samo nekoliko listova na kraju. Latinski je napisana samo posveta duždu i patricijima Mletačke Republike (listovi 1–2), a glavnina je na talijanskom jeziku (naravno, s mnoštvom latinskih citata). U tom svojevrsnom udžbeniku plovidbe Kotruljević spominje i neka vlastita iskustva s dugih putovanja po Jadranu i zapadnom Sredozemlju, pa čak i neke podatke s kopna svoje domovine i iz susjedne Hercegovine. Taj je rukopis dospio u yalski fond *Beinecke Rare Book and Manuscript Library* skupa s knjižnicom jednog visokog časnika američke mornarice koji se zvao Henry Clay Taylor (1845–1904). Kako je on do njega došao, možda će se saznati kad prof. Barbara Shailor dovrši katalog rukopisnog blaga koje posjeduje Sveučilište Yale. Usp. Novaković (1995).

3. Treća, najvažnija novina tiče se dosadašnjih rezultata analize prijepisa Kotruljevićeva traktata o trgovini koji se čuva u *National Library* u Valletti (Malta), za koji sam lani znao samo da postoji i da sadrži (usp. Kristeller, 1989) kolofon kojega u firentinskim prijepisima nema i koji, prema tome, nije Petrisova »izmišljotina« kako je, ne poznavajući malteški tekst, mislio U. Tucci. Pošto sam tek u ožujku o. g. uspio dobiti mikrofilm tog kodeksa, uspio sam dosada savršeno samo u glavnim crtama taj tekst s trima otprije poznatima («P«, «S« i «M«). On ima 120 rimskim brojevima označenih listova (dakle, 240 strana), od čega se najveći dio (prvih 96 listova) odnosi na prijepis Traktata. Na listu LXXXV^v (dakle, 95^v) čitamo: »*Copiatum per mano de marino deraphaeli de Ragusa in 1475*«. Neka je kasnija ruka napisala na omotnom listu na početku: »*De l'Arte dela mercatura Libri Quattro di Benedetto Cotrugli Napoletano (sic) a Francesco di Stephano 1475*«. Neka je treća ruka naknadno prekrizila 1475 i nadopisala: »*Neapoli MCCCCLXXV*«.

S obzirom na to da u Dubrovniku postoje ili su postojale obitelji *Rafaelić* i *Rafović*, naš se inače nepoznati prepisivač mogao hrvatski tako zvati. Predlažem da ga zovemo *Rafović*. Njegov prijepis dobiva time kraticu »R«. O njemu znamo samo da je djelovao kao trgovac u Napulju jer na preostalim listovima istog kodeksa (od f. 96^v do f. 120^v) nalazimo, uz nekoliko praznih listova, i, njegovom rukom napisan, saldo vlastita poduzeća na dan 19. prosinca 1475. kao i uknjižbe velikog broja trgovačkih stavaka, datiranih od 1. ožujka do 7. studenoga 1475. god. Osoblje Povijesnog arhiva u Dubrovniku nije mi dosada moglo dati nikakvih podataka o tom dubrovačkom privredniku. Taj je rukopis izuzetno važan jer je za devet godina stariji od »S« te je na taj način vremenski najbliži izgubljenom izvorniku »K« od koga ga dijeli samo 17 godina. Nije bilo moguće dati odgovor na pitanje je li ga *Rafović* možda radio prema »K«, što ne bi bilo sasvim nevjerovatno s obzirom na to da je poznato kako je Kotruljevićeva obitelj poslije njegove smrti u 1469. godini ostala živjeti u Napulju (usp. Luzzati, 1984, 448),

pa je možda tu boravila i 1475. god., kad je Rafović završio svoj prijepis. Jezična forma koja u »R« vidno dominira oštro se razlikuje od onih u »S«, »M« i »P«. Odgovara napuljskoj regionalnoj varijanti talijanskog književnog jezika koji u to doba još nije bio standardiziran.

Ako, s Tuccijem, zanemarimo razlike između dvaju firentinskih prijepisa (od kojih je drugi nepotpun) i uspoređujemo samo razlike između »R« i »S«, »R« i »P« i »S« i »P«, nećemo pogriješiti ako, makar i od oka, kažemo da onih između »R« i »P« ima mnogo više nego ostalih. Možda ih je oko 20.000. Najveći dio tih razlika tiče se, naravno, pravopisno-jezičnih »sitnica« koje ne zadiru u smisao teksta kao što to rade mnogo manje brojne svjesne i nesvjesne greške. Jezične su razlike u golemoj većini fonetsko-morfološke prirode; manje su brojne leksičke i sintaktičke razlike (najvidniji su poremećaji u redu riječi). Kao kuriozum spominjem da je Petris kao platoničar jednom uklonio i jednom zamijenio (s *essentia*) jedan tipično aristotelovski termin (tj. *quid(d)ità* < *quiditas*).

Za nas su najvažnije sličnosti i razlike između dviju verzija iz hrvatske ruke (tj. između »R« i »P«). Ostaje otvoreno pitanje je li izgubljeni prijepis, koji je Ivan Josipović (pisao se *Giovanni Giuseppi*, sic!) donio iz Dubrovnika u Mletke i predao Petrisu, bio u nekoj (i u kakvoj) vezi s »R«, odnosno s »K«. Dodajem usput da ima razlika između firentinskih prijepisa i »P« koje je Tucci zaboravio spomenuti u bilješkama ispod crte, a koje su naročito zanimljive ne samo kad se »R« slaže nego i kad se ne slaže sa »S« i »M«. Zbog ogromnosti predmeta i kratkoće vremena podijelit ću svoje izlaganje na tri poglavlja: 1. *Jezične razlike*, 2. *Stvarne razlike*, 3. *Razno*.

1. Jezične razlike

Od 1458. god. do kraja 16. st. talijanski se jezik po prvi put službeno standardizirao, što znači da su u to doba prihvaćene osnovne pravopisne i gramatičke norme. Drugo je pitanje zašto su se one u praksi, naročito u nekim sredinama, sporo provodile, pa stoga nije čudo da ih ni učeni Petris nije sasvim poštivao.

Nestručnjaci se čude kad saznaju da prije 16. st. nisu postojala neka kasnija neizbježna grafička pomoćna sredstva (npr. apostrof, znaci za akcente i većina znakova za interpunkciju, odnosno suvremena upotreba onih koji su postojali dotada). I učeni je Petrarca u autografu svog *Kanconijera* pisao skupa *lanimo*, a ne *l'animo* kako prvi put nalazimo u aldini s tim tekstom iz 1501. god.

U 15. st. (pa i kasnije) bila je općenita pojava da se riječi s teškim suglasničkim skupinama ili s udvostručenim suglasnicima pišu, i što se samoglasnika tiče, što je moguće sličnije klasičnolatinskim likovima: usp. *dicto* mjesto *detto*, *apto* »sposoban«, mjesto *atto*, *acto* za *atto* »čin« itd. Potpuno su izmišljene bizarne etimologizatorske grafije tipa *quactro* »četiri« (umjesto *quattro*), *lictere* »slova«, »književnost« (mjesto pravilnog *lettere*) i sl. Pisanje znaka *u* za fonem *v* (usp.

hauere »imati«) ili obratno (*vno* »jedan«) za današnje je pojmove neshvatljivo. Sličnih ili još većih teškoća bilo je kod bilježenja fonema kojih nije bilo u latinskome, dakle kod svih palatalnih suglasnika. Diftongacija latinskih otvorenih vokala *e*, *o* provodila se u napuljskom dijalektu, pa prema njemu i u napuljskoj regionalnoj varijanti talijanskog jezika, po drugim uvjetima nego što se to bilo desilo u firentinskome. Isto vrijedi i za zatvaranje vokala koji su reflektirali latinske zatvorene foneme *e*, *o*, za tzv. anafonezu i brojne druge vokalske i konsonantske razlike. Muški je član tu redovno *lo* (*lo mercante*), a ne *il* (ili *el*, kako je također moglo biti u starijem toskanskom). Umjesto *giorno*, *giusto*, *giudicare* itd. čitamo u »R« (a tako je skoro sasvim sigurno bilo u »K«) *iorno* itd.; umjesto *padre padre*. Za neka lica skoro svih glagolskih vremena koegzistira i po desetak oblika koji se razlikuju (kod tzv. nepravilnih glagola) i u osnovi, a ne samo u nastavku. Osim toga, »R« obiluje raznim latinskim poštapalicama, tj. priložima kao *immo*, *maxime* i sl., koji su u »S«, »M« i »P« najčešće prevedeni.

2. Stvarne razlike

Zašto je Petris na kraju 13. pogl. Prve knjige dodao dopunu koje nema ni u jednom poznatom nam prijepisu, moglo bi se i dalje diskutirati. Nije bio potpun nevježa u pitanjima knjigovodstva, kako je mislio U. Tucci, jer jedan italo-američki autor navodi u njegovu životopisu da je kao mladić naučio osnove te vještine (engl. *accountancy*, usp. Cosenza, 1962, vol. V, 1346). Prije će biti da je shvatio dvoje: 1. da trgovci u njegovo doba raspolažu boljim i modernijim priručnicima iz knjigovodstva koji su prikladniji i jer se tehnika te vještine bila u međuvremenu usavršila; 2. kao pedagog znao je da ima ljudi koji nisu sposobni shvatiti teoriju ako ih neki stručnjak najprije ne uputi u praksu. Takvih se, po mom mišljenju, čime unekoliko modificiram ono što sam napisao u Muljačić (1995a, 162), tiču tamo spomenuti citat (Muljačić, 1989, 195, 197) i odgovarajući talijanski tekst (*ib.*, 194, 196). Tada sam se, naime, nadao da će »R« ipak sadržavati tu dopunu, što se nije pokazalo ispravnim.

Za kolofon koji se nalazi na listu 106b u »P« mogu dodati, na osnovi onoga što vidim na fol. 95b^v u »R«, da na mjestu gdje »P« ima *Il Fine* »R« bilježi dvaput *Ammen*.

Tucci nema pravo kad na str. 152–153 drži da su upute na djela Cecca d'Ascolija (odnosno Aula Gellija) Petrisovi zahvati, s obzirom na to da ti uputi postoje i u »R«. Sličnih manjih neslaganja između firentinskih prijepisa i »P« ima još dosta; ponekad je »P« bio u pravu jer se slaže s »R«.

3. Razno

Iz nekih odlomaka koje ima samo »R« (odnosno »R« i »S«), a kojih nema u »P«, vidno je da je Kotruljevićev materinji jezik bio hrvatski i da je on smatrao sebe i većinu Dubrovčana svoga doba i njihove pretke Hrvatima.

Poznato je da je Kotruljević, koliko je dosad utvrđeno, prvi naš pisac koji donosi, doduše u talijanskom prijevodu, dvadesetak naših poslovice. Prema tekstu u »P« on ih naziva »našim« poslovicama koje se još govore ili su ih govorili »naši stari«. Ponekad kaže samo da su uobičajene, a samo jednom spominje geografsku odrednicu (*»di Dalmatia«*). Zanimljivo je da je »R« u dva slučaja »hrvatskiji« nego »P« (i da se »S« slaže s njim u jednom od ta dva slučaja protiv »P«). Evo ih:

1. U 10. pogl. Prve knjige, u povodu poslovice *Pietra che rotola non diventa pelosa* »Kamen koji se kotrlja ne postaje dlakav« (Muljačić, 1989, 166, 167), ima uvodna napomena: »...perché comunemente dice un prouerbio«, tj. »jer se obično kaže u poslovi« (*ib.*). U tom kontekstu nije toliko važno da postoji stariji oblik te poslovice *Kami ki se valja maha* (tj. mahovine) *ne prima*, koji sam spomenuo u bilješci (*ib.*, 477), koliko činjenica da umjesto citirane uvodne napomene »R« donosi: *»perche comuna mente lo Schiauon dicie«* (f. 28). Isto, u nešto ispravnijem pravopisu, ima i »S« (usp. Tucci, 1990, 164).

2. U 4. pogl. Četvrte knjige Kotruljević se ruga pučanima koji se oblače raskošnije nego velikaši: to im malo koristi jer se po izgledu njihovih lica vidi da su prosta roda. Dodaje: »...dobro kaže dalmatinska poslovice: Ako laže koza, ne taji rog« (usp. Muljačić, 1989, 395). Kotruljević tu doslovno piše (sudeći prema »P«): *»...dice bene l'prouerbio di Dalmatia: Se la capra si denegasse, le corna la manifestariano«* (Cotrugli, 1573, 88a = Cotrugli, 1989, 394). »R« ima međutim (f. 81^v): *»che per cierto l'usitato prouerbio illirico dice: Se la capra se denegasse, le corna la manifestano«*.

Odrednica: *lo Schiauon dic(i)e* (»R« i »S«) odnosno pridjev *illirico* (samo »R«; »S« nema nikakve odrednice; Tucci, 1990, 233, konstatira da u firentinskom prijepisu ne postoji *di Dalmatia*) nedvojbeno se odnose na hrvatsko porijeklo tih poslovice što nije tako jasno kod odrednice *di Dalmatia* (krugovi u inozemstvu koji i danas na žalost misle da je većina stanovnika dalmatinskih gradova u 15. st. bila romanska nemaju argumenata za svoju teoriju kad pročitaju »R« koji je bliži izvorniku).

Kod jedne poslovice gdje Kotruljević kaže da su tako govorili *naši stari* (*nostri antichi*, usp. Muljačić, 1989, 303, 302) i gdje »R« ima *nostri antiqui* (f. 61) neizravno moramo zaključiti da su »naši stari« bili Hrvati jer je ta poslovice *Teško kući koja trgovinom ne vonja* (i sl.) poznata samo u našem jeziku, kako je ustanovila Danica Škara, profesorica na Filozofskom fakultetu u Zadru (usp. Škara, 1992, 228). Zahvaljujući pok. B. Truhelki, čije je arhivske podatke objavio R. Radičević (usp. Radičević-Muljačić, 1985, 268–269) znamo imena Kotruljevićeva oca, djeda i pradjeda. To su bili Jakša (koji u jednom dokumentu iz 1413. nosi to ime izjavljujući da je primio miraz), Rusko (usp. analogan dokument iz god. 1381.) i Džive (*Ziue de Cotrugli*) koji je oko 1350. god. doselio u

Dubrovnik iz Kotora. »R« je zaslužan jer pomoću njega saznajemo točan starotalijanski prijevod hrvatske poslovice, tj. *Trista la casa che non fetti de mercantia* (f. 61) u kome arhaični glagol *fetere* »vonjati« stoji mjesto modernih oblika *odorare, puzzare* i sl. »P« je krivo pročitao (*fece*), pa sam stoga (Muljačić, 1989, 303–304) preveo: »Teško kući koja nije trgovala«. Konstatiram sad da i »S« ima ispravniji oblik nego »P« (*Trista la casa che non sente di mercantia*, usp. Tucci, 1990, 207).

Konačno, *dulce in fundo*. Metodičari u nastavi stranih jezika znaju da materinji jezik (L 1) kod učenika, osobito u prvo doba, »zavodi«, pa tako nastaju mnoge greške koje su za svaki L 2 različite. Posebna poddisciplina (tzv. *error analysis*) pomaže nastavnicima da s uspjehom uklone takve greške, konkretno u naučenom talijanskom jeziku osoba kojima je hrvatski L 1.

Kotruljević je napravio, sudeći po »R«, sljedeću grešku: napisao je (f. 66) *sapientissimo del mundo*, a trebalo je da napiše: *il più sapiente del mondo* (po njegovoj fonetici *mundo*) ili da briše *del mondo*. U čemu je stvar? Talijanski jezik pozna dvije tvorbe superlativa, tvorbu pravog tzv. relativnog superlativa (*illa più + pridjev u pozitivu*) koji se upotrebljava kad se uspoređuje stupanj nekog svojstva kod najmanje triju imenica, i tvorbu tzv. apsolutnog superlativa (točnije je zvati taj oblik *elativom*), kad se bez konkretnog uspoređivanja pridaje nekoj imenici neko svojstvo u veoma velikoj mjeri, što se gramatički realizira sufiksom *-issimo* (u nekim izuzecima i s *-errimo*). Petris, koji je poznavao talijanski bolje nego Kotruljević, uočio je tu grešku i izostavio dodatak *del mondo* (Cotrugli, 1573, 70 = Cotrugli, 1989, 322). Time je odgovarajuća rečenica, u kojoj se malo dalje nalazi i jedan relativni superlativ, postala ispravna: »... *si legge... di Socrate; il quale scendo non solamente per giuditio de gl'huomini stimato sapientissimo, ma ancora dall'oracolo d'Apolline, pronontiato per il più sauiu di tutti...*« U ono doba u hrvatskom se jeziku nije moglo kazati *najdraža domovina*, nego samo *premila domovina*! Taj nam detalj (i neki drugi o kojima ćemo pisati drugom zgodom) omogućuje da ustanovimo kako je Kotruljević »mislio« hrvatski dok je pisao talijanski.

UPOTRIJEBLJENA DJELA

- Cosenza, Mario Emilio (1962), *Biographical and Bibliographical Dictionary of the Italian Humanists and of the World of Classical Scholarship in Italy, 1300–1800*, vol. I–V, Boston, G. K. Hall.
- Cotrugli, Benedetto (1573), *Dell mercatura et del mercante perfetto. Libri Quattro. Di M. Benedetto Cotrugli Raugo. Scritti già più di anni CX. & hora dati in luce. Utilissimi ad ogni Mercante. Con Privilegio*, In Vinegia, all'Elefanta.
- Cotrugli, Benedetto (1989). Fototipsko izdanje prethodnog naslova, Dubrovnik, DTS. NB. Prijevod Ž. Muljačića tiskan je usporedo.

- Giusti, Enrico – Maccagni, Carlo (edd.) (1994), *Luca Pacioli e la matematica del Rinascimento*, Firenze, Giunti.
- Habek, Mladen (1994), »Kotruljevićevo djelo u svjetskoj računovodstvenoj misli«, *Računovodstvo, revizija i financije*, 11, I–XIV.
- Kotruljević, Beno (1989). Usp. Cotrugli, B. (1573), (1989); Muljačić, Žarko (1985), (1989).
- Kristeller, Paul Oskar (1989), *Iter Italicum*, vol. IV. *Alia itinera. II. Great Britain to Spain*, London itd., The Warburg Institute – E. J. Brill.
- Luzzati, Michele (1984), »Cotrugli (Contrugli, Cotrulli, Kotrulja, Kotruljević, Kotrulj, Kotruljić), Benedetto (Benko)«, *Dizionario biografico degli Italiani*, 30, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 446–450.
- Menghini, Paola (1995), »Luca Pacioli, maestro dei contabili d'Europa«, *Lettera dall'Italia*, 10, nr. 37, 70–71.
- Muljačić, Žarko (1985) (preveo), Beno Kotruljević, *O trgovini i o savršenu trgovcu. Četiri knjige Gospara Bene Kotruljevića Dubrovčanina. Napisane pred više od CX godina. Sada se objelodanjuju. Veoma korisne svakom trgovcu. S dopuštenjem*, u: Radičević, Rikard – Muljačić, Žarko (prir. i obrad. (1985)), *Beno Kotruljević. O trgovini i o savršenu trgovcu*, Zagreb, JAZU (*Djela znanosti hrvatske*, sv. 1), 117–240.
- Muljačić, Žarko (1989) (preveo), *O trgovini i o savršenom trgovcu. Četiri knjige Gospara Bene Kotruljevića Dubrovčanina. Napisane pred više od CX godina. Sada se objelodanjuju. Veoma korisne svakom trgovcu. S dopuštenjem...*, Dubrovnik, DTS. NB. Usporedo je tiskan tekst: Cotrugli, Benedetto, 1573, koji ovdje sadrži i (drugu) posvetu Giacomu Ragazzoniju koja je tiskana samo u 2. talij. izdanju (Venezia, 1573). Isti prijevod, bez spomenute druge posvete, tiskan je u Muljačić, 1985.
- Muljačić, Žarko (1995a), »Frane Petris kao izdavač traktata o trgovini Dubrovčanina Bene Kotruljevića (1573)«, *Filozofska istraživanja*, 15, 56–57, 157–168.
- Muljačić, Žarko (1995b), »Traktat o trgovini Bene Kotruljevića (1458.). Njegova geneza i sudbina na horizontali Dubrovnik – Barcelona – Napulj i na vertikali La Valletta – Firenza – Venecija«, *Hrvatska obzorja*, 3, br. 2, 357–362.
- Novaković, Darko, (1995), »Prvi hrvatski udžbenik plovidbe. Otkrića«, *Vjesnik*, Zagreb, 18. ožujka 1995, str. 31.
- Pastorello, Ester (1924), *Tipografi, editori, librai a Venezia nel secolo XVI*, Firenze. Leo S. Olschki.
- Radičević, Rikard – Muljačić, Žarko (prir. i obrad.) (1985), *Beno Kotruljević. O trgovini i o savršenu trgovcu*, Zagreb, JAZU (*Djela znanosti hrvatske*, sv. 1).
- Stipetić, Vladimir (1994a), »Beno Kotruljević prvi je upoznao svijet s dvostrukim računovodstvom. Iznenađujući novootkriveni rukopis Bene Kotruljevića«, *Računovodstvo, revizija i financije*, 10, I–VIII.
- Stipetić, Vladimir (1994b), »Kotruljević preuzima primat u povijesti dvostrukog knjigovodstva«, *ib.*, 11, I–X.
- Škara, Danica (1992), »A fifteenth century manuscript by Benko Kotruljević and its contribution to Croatian paremiology«, *Proverbium*, 99, 222–230.
- Tucci, Ugo (1990), *Benedetto Cotrugli Raguseo. Il libro dell'arte di mercatura*, Venezia, Arsenale Editrice (*Techné*, 9).

Tucci, Ugo (1992), »Benedetto Cotrugli Raguseo e il suo 'Libro dell'arte di mercatura'«, *Atti e Memorie della Società Dalmata di storia patria*, vol. XIV (N. S. III) (1990–1991), 1–11. N. B. Radi se o predavanju održanom u Rimu 1989. godine na skupu *La Dalmazia in età moderna e contemporanea: bilancio storiografico*.

Ulivi, Elisabetta (1994), »Luca Pacioli. Una biografia scientifica«, u: Giusti-Maccagni (izd.), *op. cit.*, 21–78.

SLIČNOSTI I RAZLIKE PETRISOVA IZDANJA KOTRULJEVIĆEVA TRAKTATA (MLECI, 1573, P) I NAJSTARIJEG DOSAD POZNATOG PRIJEPISA (NAPULJ, 1475, R) IZGUBLJENOG AUTOGRAFA (1458)

Sažetak

Autor je otkrio u National Library (Malta) najstariji dosad poznati prijepis Kotruljevićeva traktata (R), djelo Dubrovčanina Marina Rafovića (Napulj 1475), no nije uspio ustanoviti je li Rafović prepisao izgubljeni autograf K (1458) ili neki prijepis, stariji od svoga. Na brojne razlike između firentinskih prijepisa S (1484), N (s.d., ali 15. st.) i P već su ukazali U. Tucci (1990) i V. Stipetić (1994). Iz usporedbe pak R, S (M) i P vidno je da će budući izdavač prijepisa R morati voditi računa i o P, s obzirom na to da se R i P slažu u nerijetkim pojedinostima u kojima se S (M) i P razlikuju. S jezičnog je gledišta R po svojoj prilici najbliži izgubljenom K jer se po tom kriteriju bitno razlikuje od svih dosad poznatih verzija.

SOMIGLIANZE DELL'EDITIO PRINCEPS DEL TRATTATO DI B. KOTRULJEVIĆ, CURATA DA F. PETRIS (VENEZIA, 1573, F), CON LA PIU ANTICA COPIA NOTE FINORA DELL'AUTOGRAFO PERDUTO (NAPOLI, 1475, R)

Riassunto

L'Autore ha collazionato la versione P con una copia da lui scoperta alla National Library (Malta), firmata dal Raguseo Marin Rafović (R) a Napoli nel 1475. Non è chiaro però se Rafović, abbia utilizzato l'autografo perduto K (del 1458) oppure una copia oggi non esistente, più antica della sua. U. Tucci (1990) e V. Stipetić (1994) hanno messo in rilievo le numerose differenze testuali fra P e le copie fiorentine S (1484) e M (s. d., ma del Quattrocento). Dal confronto fra R, S (M) e P risulta che l'editore futuro di R dovrà tener conto anche di P (R e P si accordano in non pochi casi in cui S (M) e P differiscono). Dal punto di vista linguistico R sembra essere la versione più vicina al K perduto.